

СПОГАДИ

УДК 82-94:[061.1СН(477.83-25):80]“195/197”

Роман КИРЧІВ

ВІДДІЛ ЛІТЕРАТУРИ ІНСТИТУТУ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР КІНЦЯ 1950-х – ПОЧАТКУ 1970-х РОКІВ

Пишу цей спогад про відділ літератури колишнього Інституту суспільних наук АН УРСР з ініціативи теперішнього спадкоємця цієї установи Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Намагаюся при цьому відповісти на низку запитань, які мені задано стосовно цієї теми. Часові рамки наративу визначаються роками моєї праці в цьому відділі. Але в деяких моментах за ці межі виходжу.

* * *

Отож, відділ літератури новоствореного на початку 50-х років Інституту суспільних наук увійшов у мою свідомість ще під час навчання на філологічному факультеті Львівського педагогічного інституту (закінчив 1953). Студентом я любив відвідувати Львівську бібліотеку Академії наук, а мій викладач української давньої літератури Пархом Кирилович Яременко (тоді доцент, згодом професор) заохотив бувати у відділі цієї бібліотеки по вул. Радянській (тепер Винниченка), 24. Це, мовляв, колишня бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка і там особливо добре працюється.

Там і справді добре працювалося. Якась особлива атмосфера, доброзичлива працівниця-бібліотекарка, мила літня жінка Ольга Пилипівна Богуславець, яка приязно зустрічала тебе і намагалася допомогти в пошуках потрібного.

У цьому ж будинку містився й Інститут суспільних наук. Придавало йому значущості й те, що це будинок легендарного Наукового товариства ім. Шевченка. Я про це знав, бував тут ще коли в ньому базувався Етнографічний музей – також колишнє творіння НТШ. Наступна атракція. Поряд з приміщенням бібліотеки, в цьому будинку за стіною – кабінет ще одної львівської легенди, академіка Михайла Возняка (1881–1954) – визначного літературознавця, керівника відділу літератури Інституту суспільних наук і завідувача кафедри української літератури Львівського університету ім. І. Франка.

Для мене був він легендою, оскільки різні публікації в пресі визначного вченого, його популярні видання прозового фольклору привернули мою увагу ще в підлітковому і юнацькому віці. Студентом я вже читав його тритомну “Історію української літератури”, добути приватним шляхом, бо в той час вона була закритою для читача, перебувала в спецфонді. Тепер, у бібліотеці, я мав нагоду бачити живого автора цієї небуденної праці. Його кабінет був з'єднаний з бібліотекою залізними дверима, з яких нерідко виходив академік, прямуючи до стелажів по потрібну книжку. Бібліотекарка спішила допомогти йому, але зазвичай він сам намагався обслужити себе, прикладаючи сіддці до верхніх полиць. Сам заходив і до книгосховищ, мабуть, за звичкою ще з часів НТШ. Ці металеві двері кабінету М. Возняка, які збереглися в теперішньому

науковому залі бібліотеки (але вже не діючі), живо нагадують мені незабутні епізоди захопленого споглядання за вченим.

Уже коли я готувався до вступу в аспірантуру і писав влітку 1954 р. реферат “Літературно-критичні статті Івана Франка в газеті «Kurjer Lwowski»”, під час одного з “виходів” академіка до бібліотеки Ольга Пилипівна представила йому мене як одного з тих наймолодших, що вивчають творчість великого Каменяря. Він, почувши моє прізвище, відразу поцікавився його стосунком до сучасників І. Франка – братів Богдана та Павла Кирчівих. А коли я сказав, що це брати мого діда, він порадив зайнятися в майбутньому їх дослідженням. І додав, що реферат про І. Франка, коли він буде написаний, він охоче подивиться.

На жаль, того ж року, восени, важкохворого вченого таки з його кабінету забрали до лікарні, а невдовзі, наприкінці листопада 1954 р., він помер. Я був на велелюдному похороні, який проводився на офіційному рівні з палацу Потоцьких.

Постать М. Возняка надала заснованому і очолюваному ним відділові літератури якогось особливого шарму в моїх очах. Я уважно стежив за публікаціями його науковців, більшість із яких знав в обличчя. Коли в аспірантурі писав дисертацію “Комедії Івана Франка”, консультувався з франкознавцями цього відділу, зокрема з Михайлом Нечиталюком, Олексієм Деєм, Олексієм Морозом (багатолітнім деканом філологічного факультету Львівського університету, який після смерті академіка деякий час очолював відділ літератури), Степаном Щуратом. Був невимовно щасливим, коли до другого випуску видання відділу “Дослідження творчості Івана Франка” (вийшов у видавництві АН УРСР у 1959) була прийнята моя стаття “Погляди І. Франка на комедію”. І тихо мріяв про майбутню працю в цьому відділі.

* * *

Зупинився на деяких моментах того, яким я бачив відділ літератури Інституту суспільних наук, яким він мені видався ще до мого буття в ньому. Повинен сказати, що вже в ці початкові роки історії відділу його імідж, як і взагалі Інституту, був високий в очах громадськості. Цю комплексну гуманітарну академічну установу очолював відомий і високоавторитетний учений, професор (а від осені 1958 р. – академік) *Іван Крип'якевич*, у ній працювало чимало знаних особистостей із західноукраїнської наукової інтелігенції ще дорадянського часу. І наймолодше покоління наукових та науководопоміжних працівників поповнювалося значною мірою уродженцями західних областей України.

Така незвичайна концентрація “местних” в Інституті ідеологічного профілю була вельми прикметною і, правду кажучи, дивною для того часу. Тим більше, що в складі працівників були непоодинокі недавно відпущені з тюрем, засланы, таборів та інші проскрибовані в очах радянської влади. Не раз застановляюся над цим “дивом”, яким був Інститут суспільних наук тоді, в 50–60-х роках. Очевидно, був це певний пропагандистський трюк для Заходу. Дивіться, мовляв, ви там галасуєте про утиски українства, дискримінацію у Львові місцевої інтелігенції, а тут – академічний інститут, і хто ним керує, хто в ньому працює!

Думаю, що директор мав у цій ситуації певні переваги, зокрема щодо добору кадрів і формування планів наукової роботи. Без сумніву, все це розглядалося, погоджувалося в різних компартійних інстанціях і органах, та все ж на його думку й побажання зважали. Ситуація змінилася, коли після виходу Івана Петровича в середині 1962 р. з директорської посади на пенсію, в Інституті прийшла ера директорування

ставлеників і номенклатурників Львівського обкому партії, а з нею й негласне так зване “ідеологічне оздоровлення” установи зі зростанням, за словами Ярослава Ісаєвича, “частки ненаукового пропагандистського баласту”.

Прийняттям на роботу в Інституті суспільних наук я також великою мірою зобов’язаний саме директору Крип’якевичу. Після закінчення аспірантури у Львівському педагогічному інституті восени 1957 р. призначення на працю у вузі я не одержав, хоча за чинним положенням воно мені належалося: була написана й рекомендована до захисту кандидатська дисертація, складені кандидатські іспити. Завадили, мабуть, біографічні перипетії зі студентського часу (виключення з Дрогобицького учительського і Львівського педагогічного інститутів з політичною мотивацією).

Довелося шукати роботи. Тодішній начальник Львівського обласного управління культури Ярослав Вітошинський, звернувши увагу на мої виступи в пресі з театральними рецензіями, запропонував мені посаду “інспектора по театрах” (так вона називалася) у своєму відомстві. Але я дивився на це заняття як на тимчасове.

Десь напровесні 1958 р. мені потелефонували з Інституту суспільних наук і запросили на розмову з директором. Знаю, що про мене йому розповів Олексій Мороз, який на той час уже повернувся на своє деканування в університеті, передавши посаду завідувача відділу Степанові Щурату. Про цю дуже пам’ятну і, сказав би, доленосну для мене розмову я докладніше розповів у спогаді “Магія імені вченого”¹. Незабаром, у квітні того ж року, я був прийнятий на посаду молодшого наукового співробітника відділу літератури Інституту.

Властиво, мене було зараховано до новостворюваного підрозділу відділу – сектору слов’янських літератур. Керівником цього підрозділу була призначена молодий кандидат філологічних наук, випускниця слов’янської філології Львівського університету Марія Мундяк-Мольнар, яка вже зарекомендувала себе як успішна дослідниця українсько-чеських і словацьких літературних зв’язків. На жаль, восени 1958 р. вона раптово померла. Ідея директора організувати спеціальну славістичну структурну одиницю в Інституті так і залишилася не зреалізованою. Однак за його наполяганням у плани наукової роботи відділу була введена тема цього профілю – “Українсько-польські літературні і літературно-фольклорні зв’язки”, розпрацьовувати яку було доручено мені.

Відділ літератури – один із найбільших за кількістю працівників в Інституті, розміщувався в кількох кімнатах у різних частинах будинку: на першому поверсі у двох кімнатах, де тепер читальні зали відділу україніки Львівської національної наукової бібліотеки НАН України, до яких був вхід з проїзду від брами; на другому – три кімнати і кабінет завідувача і на третьому по балкону в кутку – дві невеликі кімнати.

Майже всі науковці, яких я застав у відділі, були мені вже відомі. Із старшого покоління – це *Марія Деркач*, дослідниця творчості Лесі Українки, добрий знавець архіву І. Франка, в якому вона працювала ще до війни і з перевезенням якого після радянського “визволення” до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Києві, також тривалий час працювала там. Гарна, мила й доброзичлива людина, терпелива наставниця молодих науковців. *Микола Матвійчук* – уродженець Східного Поділля, учасник

¹ *Кирчів Р.* Магія імені вченого / Р. Кирчів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність – Львів, 2001. – Т. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 618–623.

війни, член Спілки письменників України. Був якось споріднений з Коцюбинськими, знаю, що, зокрема, підтримував зв'язки з Михайлиною Коцюбинською (вона була у його домі). У відділі він продовжував працювати над своєю давнішою темою про фольклор у Горького, видав монографію і захистив докторську дисертацію на цю тему. Займався поточною літературною критикою. Завжди усміхнений, жартівник, але стриманий, щось було в ньому недосказане. Якось у розмові зі мною його дружина Марія Олексіївна проронила фразу: "Якби ви знали, як багато пережила наша родина". Але то був час, коли розкриватися люди не зважувалися. До старших належав і *Григорій Нудьга*. Він походив з Полтавщини, був із репресованих і до відділу прийняли його ще, здається, стараннями першого завідувача М. Возняка. Деякий час перед працею в Інституті Г. Нудьга був зайнятий у редакції львівського журналу "Жовтень", часто там друкувався. Особливо став нам відомим після того, як видав у 1956 р. двотомник "Пісні та романи українських поетів". Це видання в серії "Бібліотека поета" "Радянського письменника" вражало своїм незвичайно багатим змістом і високим рівнем наукової підготовки: обширна вступна стаття-розвідка (83 с.) і докладні, насичені інформацією академічні примітки. Ще аспірантом я мав нагоду часто бачити його в бібліотеці, з шанобою вітався з ним.

У середній, так сказати, віковій ланці науковців відділу виділявся *Олексій Дей* – родом з Чернігівщини, учасник війни, рухливий і плідний дослідник творчості І. Франка, фольклористичної проблематики й історії української журналістики. Особливо помітними в той час стали його монографії "Іван Франко і народна творчість" (1955) "Українська революційно-демократична журналістика" (1959). Останню він захистив як докторську дисертацію і незабаром (1962) переїхав до Києва на посаду завідувача відділу фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

Поважним і вдумливим науковцем зарекомендував себе *Іван Цапенко*. Він досліджував художні особливості прози І. Франка, східнослов'янський народний епос, думи. У 1955 р. захистив кандидатську дисертацію "Специфіка і шляхи розвитку фольклору (на матеріалі східнослов'янського епосу)". Видав монографію "Питання розвитку героїчного епосу східних слов'ян" (1959). На жаль, ця гарна і мудра людина якось дуже передчасно відійшла з життя.

Помітним у цій середній віковій частині співробітників був *Степан Трофимук*. Походив з Волині, у час війни був у радянських партизанах, після закінчення Львівського педінституту навчався в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Шевченка, написав кандидатську дисертацію "Розвиток революційної літератури в Західній Україні", яку захистив у 1954 р. і видав монографією у 1957 р. З 1953 р. працював у відділі літератури, активно друкувався в періодиці, виступав як літературний критик.

З 1953 р. у відділі літератури працював *Павло Малий*. Досліджував зв'язки Володимира Короленка з Україною. Кандидатська дисертація (1956) і монографія (1958) "Україна в публіцистиці В. Г. Короленка". Виступав як рецензент і літературний критик.

Однією з працівників відділу першого набору була *Марія Вальо* (з 1951). Досліджувала українську історичну драматургію та життя і творчість Ірини Вільде. Захистила кандидатську дисертацію (1962) і видала монографію на цю тему. Виступала в пресі з літературно-критичними статтями і театральними рецензіями.

До середнього покоління науковців відділу належала *Марія Мундяк* (працювала з 1953). Досліджувала творчість І. Франка (кандидатська дисертація "Оповідання

й повісті І. Франка з селянського життя як твори критичного реалізму”, 1954) й українсько-чехословацькі літературні зв’язки. Спільно зі словацьким науковцем Михайлом Мольнаром підготувала збірник “Зв’язки Івана Франка з чехами та словаками” (Братислава, 1957). Виступала з літературно-критичними статтями.

Бібліографом відділу працював *Мирослав Мороз* (з 1957). Підготував і захистив кандидатську дисертацію “Питання бібліографії і атрибуції творів Івана Франка” (1963). У відділі опрацював бібліографію творів І. Франка (вийшла друком 1966). Як репресований радянськими органами, у 1960 р. був звільнений з роботи в Інституті.

Молодше покоління працівників відділу складали науковці, які прийшли одночасно зі мною і після мене: *Леонтина Мельничук-Лучко* (з 1958), театрознавець, кандидатська дисертація і монографія “Саксаганський-актор” (1959). Досліджувала драматургію Мирослава Ірчана (монографія 1963) й історію західноукраїнського театру міжвоєнного двадцятиріччя (“Тернистим шляхом...”, 1961), виступала зі статтями з історії українського театру і театральними рецензіями. *Зінаїда Нестер* (з 1959) – кандидатська дисертація “Гумор і сатира в творчості Степана Васильченка” (1959) і монографія на цю тему – 1962 р. *Микола Родько* (з 1958). Закінчив аспірантуру у Львівському педагогічному інституті. Кандидатська дисертація “Проза Івана Микитенка” (1961) й однойменна монографія (1960). Виступав з історико-літературними й теоретичними статтями та рецензіями. *Павло Яцук* (з 1959) досліджував творчість Михайла Павлика, Степана Чарнецького. Кандидатська дисертація “Михайло Павлик – організатор революційної журналістики і публіцистики” (1961), книжка “Михайло Павлик. Літературно-критичний нарис” (1959). Автор літературно-критичних статей і рецензій. *Мирослава Гурладі* (з 1961), кандидатська дисертація “Проблема позитивного героя в творчості Дм. Фурманова” (1952). Авторка досліджень, літературно-критичних статей, нарисів і рецензій на твори радянської літератури, книжок “Риси сучасності. Нотатки про нариси і нарисовців” (1962), “Великі роки. Шляхи українського радянського нарису, його проблеми та герої” (1968).

У 1964 р. до відділу прийшов *Любомир Сенік*, який закінчив аспірантуру у Львівському педінституті, захистив кандидатську дисертацію “Роман А. Головка “Мати” в літературному процесі 20-х – на початку 30-х років” (1962) і мав уже помітний доробок у дослідженні історії радянської літератури і літературній критиці. У 1965 р. групу франкознавців відділу поповнив Ігор Моторнюк – кандидатська дисертація “Іван Франко і проблеми літературної критики” (1966), автор історико-літературних і літературно-критичних статей.

У 1962–1963 рр. співробітником відділу був *Іван Дорошенко*, працював над монографією “Іван Франко – літературний критик” (1966), яка була захищена як докторська дисертація.

Ще до мого приходу у відділ деякий час працювали фольклорист, літературознавець і журналіст, дослідник драматургії І. Франка *Михайло Нечиталюк* (1951–1955); літературознавець, дослідник наукової і громадсько-культурної діяльності М. Драгоманова *Іван Романченко* (1953–1955); літературознавець, дослідниця творчості М. Коцюбинського *Марія Іцук* (1955–1958); літературознавець і театрознавець, вузівський викладач *Яків Білоштан* (1955–1956). Я усіх їх знав, спілкувався з ними. Я. Білоштан був моїм науковим керівником в аспірантурі, М. Нечиталюк – офіційним опонентом на захисті моєї кандидатської дисертації “Комедії Івана Франка” (1961).

Як видно навіть з наведеної стислої інформації, відділ складали підготовлені та назагал творчо обдаровані й активні науковці. Завідувачем відділу я застав уже Степана Щурата, який саме тоді замінив на цій посаді О. Мороза. С. Щурат – син відомого поета і вченого академіка Василя Щурата, вихованець львівської школи філологів – не тільки за університетською освітою (закінчив Львівський університет), а й тією науковою традицією, яка культивувалася в НТШ з часу Михайла Грушевського й Івана Франка. У розмовах С. Щурат згадував про виконання різних доручень батька щодо полагодження справ у друкарні та канцелярії НТШ, про гостювання в батьківській домівці І. Франка та багатьох інших відомих діячів української науки, літератури і мистецтва.

До речі, це була родинна традиція Щуратів, що в своїй оселі вона зазвичай приймала визначних діячів української культури. Уже в 1940 р. під час перших відвідин радянського Львова у помешканні академіка В. Щурата побували Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, Іван Козловський та ін. А за німецької окупації у ньому зупинялося чимало науковців і митців, які зі східних теренів України прямували на Захід. Був тоді, за згадками С. Щурата, і відомий Юрій Шевельов, який у своїх спогадах чомусь неприхильно і некоректно висловився про В. Щурата (як і, до речі, про деяких інших відомих українських львівських учених)².

Цю родинну традицію відкритості свого дому для багатьох гостей продовжував після смерті батька і С. Щурат. Кожний раз, коли названим та іншим відомим особистостям доводилося бувати у Львові, вони вважали своїм обов'язком відвідати Щуратів. У свою чергу П. Тичина, М. Рильський уважали б образою, якщо б С. Щурат, будучи в Києві, не завітав до них.

Згадую про ці речі, за словами С. Щурата, як про свідчення того елітного і водночас демократичного духу, який він уособлював у відділі. В установах Академії наук він працював з перших, ще довоєнних радянських і повоєнних років. Був одним із фундаторів відділу літератури Інституту суспільних наук. Проте не спішив обзавестися науковими титулами і званнями, що з його підготовкою, знаннями і зв'язками було б нескладно.

Кандидатську дисертацію “Рання творчість Івана Франка” захистив у 1954 р. У 1956 р. опублікована його монографія на цю тему. Оперта на збереженому в архіві батька листуванні І. Франка та іншому документальному матеріалі з цього періоду, ця монографія щодо повноти і ґрунтовності у висвітленні теми і досі залишається неперевершеною, стала франкознавчою класикою.

Франкознавча тематика увійшла у наукову діяльність С. Щурата ще в довоєнний період, коли в 1940–1941 рр. у відділі літератури під керівництвом М. Возняка розгорнулася праця над підготовкою 25-томного видання творів І. Франка. Можна сказати, що його частка праці є в тих двох томах цього проекту, які встигли вийти до початку німецько-більшовицької війни. Брав участь і в підготовці післявоєнного Франкового 20-томника.

Отож, С. Щурат був глибоко зануреним у вивчення франкової творчості, одним із найкомпетентніших і найавторитетніших її дослідників. Оригінальне опрацювання циклу

² Див.: *Шевельов Ю.* (Юрій Шерех). Я – мене – мені (і довкруги): спогади / Ю. Шевельов. – Харків; Нью-Йорк, 2001. – Т. 1. – С. 263.

бориславської прози І. Франка, зокрема його головного твору – повісті “Борислав сміється”, стало предметом докторської дисертації С. Щурата, успішно захищеної 1971 р.

У відділі літератури Інституту суспільних наук під керівництвом С. Щурата продовжувалися франкознавчі студії. У 60-х рр. група працівників відділу була залучена до підготовки 50-томного зібрання творів І. Франка, яка проводилася під егідою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Нам було доручено опрацювати 26, 27 і 28 томи, які охоплювали літературно-критичні праці І. Франка 1876–1892 рр. До складу редколегії видання був залучений С. Щурат, досить часто його запрошували до участі в засіданнях цього органу.

Перші томи видання почали з’являтися щойно з 1976 р. – вже після ліквідації відділу літератури. Ім’я С. Щурата в складі редакційної колегії тут уже не значиться, але як співредактор зазначених трьох томів він фігурує. Названі і працівники відділу, які підготували тексти й коментарі цих томів (відповідно: Р. Кирчів, І. Моторнюк, М. Родько, Л. Сенік, Г. Нудьга, С. Трофимук) з додатком співупорядників і співкоментаторів з персоналу Інституту літератури в Києві.

Всі науковці відділу опрацьовували індивідуальні теми з літературознавства, фольклористики, літературно-фольклорних зв’язків, історії української журналістики, театрознавства. Ці праці систематично публікувалися книжками у республіканських виданнях, а також статтями у наукових збірниках і журналах.

Фактично всі співробітники відділу літератури активно виступали в пресі як літературні критики, театральні рецензенти, деякі були членами Спілки письменників (М. Матвійчук, С. Трофимук, Г. Нудьга, М. Гурладі), Спілки журналістів (П. Яшук, П. Малий), членами репертуарної колегії при Львівському обласному управлінні культури (Л. Мельничук-Лучко, М. Вальо, Р. Кирчів), членами редколегій різних видань. Присутність і діяльність відділу літератури була помітною в культурному житті Львова. Його співробітники були доповідачами на різних літературно-мистецьких заходах, виступали з лекціями на підприємствах, в установах міста й області, брали участь у наукових конференціях різних рівнів. Наукові й науково-популярні публікації співробітників відділу привернули до себе увагу в Україні та поза її межами.

Особливе пошвавлення в життя відділу внесла т. зв. “хрущовська відлига”, час, коли відновлювалася деяка частина заборонених до того сторінок і постатей історії української культури, коли на зібраннях і в пресі заговорили про розширення прав і функцій української мови. Науковці відділу, зокрема з молодшого і середньовікового складу, активно включилися в ці процеси, підписували групові й індивідуальні звернення до громадськості і влади, брали участь у зібраннях з виступами поетів, яких згодом буде названо “шістдесятниками”, тощо.

У той час розгорнулися дослідження Г. Нудьги про поширення та популярність української пісні в світі. Відомі факти стосовно цієї теми він істотно розширив і збагатив багатьма новими джерелами, здобутими як у бібліотеках Радянського Союзу, так і за кордоном з допомогою й при посередництві різних кореспондентів. До речі, й відомого українського співака в Канаді Йосипа Гошуляка. Систематизація матеріалу за країнами світу надавала цій праці монументального змістового і структурного окреслення. Оприлюднення результатів цього дослідження статтями й брошурою “Українська пісня серед народів світу” (Київ, 1960) викликало широкий резонанс. Окрім друкованих відгуків на них, автор одержував і непоодинокі читацькі листи, які, пригадує, показував нам – колегам.

Оригінальні студії здійснив Г. Нудьга в рамках комплексної програми дослідження жанрів української літератури, що тривалий час розпрацьовувались у відділі: монографії “Пародія в українській літературі” (Київ, 1961), “Українська балада (з теорії та історії жанру)” (Київ, 1970), збірники “Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини ХІХ ст.” (Київ, 1959), “Українська балада” (Київ, 1964), “Думи. Поетичний епос України” (Київ, 1969), “Чумацькі пісні” (Київ, 1969).

З відходом О. Дея до Києва в 1962 р. і смертю І. Цапенка в 1963 р. у відділі помітно ослаб фольклористичний сегмент досліджень. Його найбільшою мірою тепер представляв Г. Нудьга своїми студіями про резонанс українських пісень і дум в інших країнах світу та деякими іншими працями. Властиво, фольклористика певною мірою залишилася хіба що в дослідженнях літературно-фольклорних зв’язків, зокрема в працях М. Матвійчука про використання фольклору у творчості М. Горького і деяких інших російських письменників та в моїх опрацюваннях присутності української теми в польській літературі.

Як згадувалося, на пропозицію директора І. Крип’якевича я розпочав свою наукову роботу в Інституті суспільних наук з дослідження українсько-польських літературно-фольклорних зв’язків. Першою була розвідка “Україніка в польських альманахах доби романтизму”, яка була опублікована окремою книжкою (Київ, 1965). Ця праця була позитивно оцінена в українській і зарубіжній, зокрема польській, науковій критиці. А ще перед тим була опублікована доповідь “Український фольклор у слов’янських літературах”, підготовлена у співавторстві з О. Деєм, О. Зілинським і Н. Шумадюю на V Міжнародний з’їзд славистів (Софія, вересень 1963). Мені належить у ній опрацювання пов’язань польської літератури з українським фольклором. Розпрацювання цієї проблеми я продовжив у монографії “Український фольклор у польській літературі (період романтизму)”, виданій у 1971 р.

Супутнім результатом дослідження були науково-популярна брошура “У творчій співдружності (українсько-польські літературні зв’язки)”, антологія “Українською музою натхнені (Польські поети, які писали українською мовою)” (обидві – 1971) та низка статей і розвідок про творче звертання до української історії, усної народної словесності і навколишньої української дійсності старопольських письменників, літераторів епохи Просвітництва й, особливо, романтизму.

Прихильна оцінка цих робіт заохочувала до подальшої праці в цьому напрямку і стосовно наступних літературних періодів – польського письменства другої половини ХІХ ст. (позитивізму-реалізму) і новітнього часу. Автор зібрав великий матеріал для такого продовження, його підтримував і керівник відділу.

Однаке зверху примітною була деяка незацікавленість цією темою. Особливо, коли автор виявив намір вийти з нею як з докторською дисертацією.

До того ж, з середини 60-х років посилилося залучення науковців відділу до різних планових колективних робіт. Уже згадувалося про участь у підготовці зібрання творів І. Франка. На той час припадає саме розпал роботи над колективною монографією “Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі”, що мала бути науково-пропагандистським (використовуючи модне новочасне слово) брендом Інституту суспільних наук до 30-річчя радянського “визволення” Західної України 1939 р.

До написання низки розділів і підрозділів цієї праці (про літературу, фольклор, театр на західноукраїнських землях у різні періоди їхньої історії) були залучені пра-

цівники відділу літератури. Вона вийшла в 1968 р. і, слід зауважити, попри очевидну ідеологічно-пропагандистську заангажованість, за пізнавальною фактологічною насиченістю і багатьма неординарними інтерпретаційними акцентами була в свій час незвичайним явищем. Історики-ортодокси, особливо із Львівського університету, конче хотіли створити цій праці імідж ідеологічно хибної, немарксистської. Але завадило головно те, що в складі її редколегії значилося прізвище відомого борця проти “українського буржуазного націоналізму”, тодішнього секретаря Львівського обкому партії з ідеології В. Маланчука.

У другій половині 60-х років у відділі розгорнулася робота над колективним дослідженням “Історія українського літературознавства” – у двох томах. Була надія, що “хрущовська відлига” дасть змогу завести до змісту цієї праці і потрактувати в науковому дусі багато такого, чого досі в радянському літературознавстві не заторкувалося або висвітлювалося необ’єктивно. Під таким кутом зору було розпрацьовано докладний проспект цього дослідження, кожному науковцеві відділу було доручено написати певну частину його тексту у рамках конкретно визначеного планового часу.

Праця виконувалася під безпосереднім керівництвом і контролем завідувача відділу. Перший том, за звичною тогочасною регламентацією, представляв українське літературознавство дорадянського часу, а другий – уже післяжовтневих десятиліть, включно з найновішими. Але, зрозуміла річ, без доробку в цій сфері позарадянських, зокрема українських діаспорних, авторів.

Оскільки опрацювання тексту було доручено здебільшого авторам із відповідним досвідом хронологічно і проблемно наближених їхніх літературознавчих студій, ця праця виконувалася інтенсивно і результативно. Виконавці намагалися заглибитися в матеріал, максимально охопити опубліковану, в тому числі і спецфондівську літературу, а також і рукописні архівні джерела. Написання роботи просувалося досить динамічно особливо тому, що розпрацювання її частин і розділів було максимально наближене (хронологічно і проблемно) до літературознавчих інтересів і попереднього досвіду та знань виконавців.

На засіданнях відділу систематично обговорювалися написані тексти. Усі наукові співробітники були зобов’язані і брати участь в дискусії та ухваленні рішень. З цих обговорень у мене зафіксувалося враження, що ця робота виконувалася добротні і мала всі підстави стати за своїм якісним рівнем подією в українському літературознавстві. Окремі авторські частини у вигляді статей були надруковані у журналах і наукових збірниках.

Робота наближалася до закінчення. Її завершенню й оприлюдненню перешкодила біда, яка нависла над відділом наприкінці 60-х – початку 70-х років внаслідок злісних інсинуацій і безпідставних звинувачень.

Ця праця залягла в архіві Інституту у вигляді машинописних текстів. Не знаю, чи збереглася вся, бо, як подекуди, хтось за дорученням академічного керівництва приїжджав з Інституту літератури з Києва, переглядав її і щось забрав зі собою.

Але коли на початку 90-х років, уже за незалежності, відділ літератури відновився, можна було з певним доопрацюванням у нових можливостях використати цей чималий доробок з участю ще живих тоді його авторів. Пам’ятаю, що тоді це питання піднімали. Чия в Інституті (тепер уже імені Крип’якевича) “заслуга”, що цього не сталося?! А науковій історії українського літературознавства в нас і досі немає.

* * *

Такий в основному науково-тематичний спектр роботи відділу літератури Інституту суспільних наук у час мого перебування в ньому.

Щодо внутрішньовідділівської атмосфери.

Коротко кажучи, була вона винятково сприятливою для праці, наукового самовираження і самопочуття кожного. Передусім, завдяки тому, що переважну більшість особового складу відділу становили, як уже мовилося, люди, налаштовані на поважну наукову роботу, творчо обдаровані особистості. Вони високо цінили можливість інститутської науково-дослідницької праці і не допускали у відділі чогось такого, що ставило під загрозу таку можливість. На це мусили зважати ті поодинокі працівники, яким з амбіційних чи кар'єрних мотивів не все подобалося у відділі і які, можливо, були не від того, щоб "розкрутити" якусь інтрижку. Так, скажімо, О. Дей був явно невдоволений тим, що не він, а хтось інший керує відділом. Але повинен був сидіти тихо, бо розумів, що більшість його не підтримає. Зрештою, він скоро (1962) був удостоєний керівної посади в Києві.

Другим головним чинником належної наукової аури у відділі була, як згадувалося, поважна й авторитетна постава його керівника С. Щурата. Він вимогливо і водночас дуже людяно, доброзичливо ставився до роботи всіх працівників, не допускав і вмів протидіяти залученню до діяльності та взаємин у відділі якихось позанаукових тенденцій, конфліктних ситуацій, які виникали особливо на ґрунті обговорення і рекомендації до друку виконаних планових наукових праць.

Такі обговорення проводилися на засіданнях відділу. Крім двох призначених рецензентів, які повинні були представити письмові відгуки, обговорювані тексти були зобов'язані читати і всі інші науковці відділу. Обговорення зазвичай набували характеру дуже змістовних і цікавих дискусій, в яких стикалися різні погляди на певні питання. Не раз вони розходилися з позицією автора, але ухвалена і запротокольована на засіданні думка змушувала його дослухатися до неї і врахувати в подальшому (упродовж визначеного часу) доопрацювання рукопису.

Така процедура і вимогливий рівень апробації на відділі наукових завдань особливо вражали новоприбулих працівників, не звиклих, вочевидь, до подібних вимог. І дехто навіть сприймав критичну складову таких обговорень болісно і як вияв тенденційного ставлення. Але з часом звикав і усвідомлював, що на обговорення належить подавати добротню опрацьований текст, а не що-небудь.

Особливо повчальними були такі відділівські обговорення і теоретичні семінари для нас – молодих науковців. Тут була можливість багато почерпнути для поглиблення знань з літературознавства і досвіду науково-дослідницької праці. Вельми повчальними з цього погляду були, зазвичай, виступи і судження старших колег, зокрема Г. Нудьги, М. Деркач, С. Щурата, О. Дея, М. Матвійчука.

Чи не найголовнішою темою, що в той час фігурувала в наших обговореннях на відділі і так, у розмовах, була, як згадувалося, реабілітація офіційно заборонених і замовчуваних сторінок і фактів з історії української літератури і літературознавства. Після розвінчання культу особи Сталіна влада пішла на певне привідкриття дверей до цієї проблеми – до вибіркового зняття табу з імен і явищ. Наукова громадськість прагнула більшого – і в зв'язку з цим частими стали виступи на різних зібраннях і публікації в пресі на цю тему.

У працях відділу наголошувалося на потребі активізації і нових підходів до висвітлення явищ літературного процесу та озвучення невідомих і маловідомих фактів. М. Родько і Л. Сенік заглибилися у вивчення “Розстріляного відродження” української літератури в Радянській Україні 20–30-х років.

Особливий ентузіазм у висвітленні досі закритого і замовчуваного в українській літературі проявив С. Трофимук. Як дослідник т. зв. “революційної” (властиво, про-радянської) літератури на західноукраїнських землях у міжвоєнний період – 20–30-х років ХХ ст., він добре знав літературний процес того часу, а тому, крім толерованих радянським режимом постатей (С. Тудора, О. Гаврилюка, Я. Галана, П. Козланюка, А. Волощак, К. Пелехатого та деяких інших), намагався ввести в літературознавчий дискурс й імена, які були поза владно санкціонованим списком.

С. Трофимук, зокрема, належав до тих перших, що заговорили про потребу реабілітації родини літераторів і митців Крушельницьких (письменника, громадсько-культурного діяча і педагога Антона Крушельницького та його двох синів Івана й Тараса та дочки), які на початку 30-х років виїхали зі Львова в Радянську Україну для участі в розбудові нової соціалістичної культури і там були знищені більшовицькими каральними органами. Він ініціював повернення в історико-літературний актив творчості галичанина Василя Бобинського – колишнього січового стрільця, який також приєднався до радянського культурного будівництва і там був репресований. С. Трофимук опублікував низку статей про В. Бобинського і підготував видання його вибраних творів. Він автор однієї з перших у радянській пресі статей про небуденну постать української поезії першої половини ХХ ст. Богдана Ігоря Антонича.

Своє бачення цих та інших діячів української культури, їхньої значущості і безпідставності їх замовчування, як і применшення, С. Трофимук гаряче обстоював на засіданнях відділу і в товариських розмовах. Упродовж усього часу праці в Інституті суспільних наук моє робоче місце було в кімнаті разом з Г. Нудьгою і С. Трофимуком. Тому в пам’яті зафіксувалося чимало з цих розмов і темпераментної участі в них незабутнього Степана Михайловича. Г. Нудьга нерідко намагався пригасити пафос його медитації, показуючи на двері до сусідньої кімнати, де були особи, при яких треба було висловлюватись обережно. С. Трофимук, мабуть, уповаючи на своє партизанське минуле, не дуже хотів зважати на цю обставину.

І, як виявилось згодом, помилково. Його емоційні вільнослів’я таки записувалися за дверима до спеціального зошита, який було пред’явлено кому слід, коли постала т. зв. *справа відділу літератури*. Зазнав гострої критики як член партії і по лінії Спілки письменників України – за притуплення партійної пильності в оцінці реабілітованих літераторів. Офіційний страж правовірної більшовицької ідеології на львівському ґрунті В. Маланчук не раз згадував С. Трофимуку його статтю “Поет весняного похмілля” (“Жовтень”, 1964) за захвалювання, мовляв, “буржуазно-естетської” і “релігійно-містичної” поезії Б. І. Антонича.

Але партизанський епізод таки врятував С. Трофимука від гіркоти позбавлення місця праці в Інституті, якої зазнала група науковців відділу літератури.

* * *

І в свій час, і згодом у спогадах різних людей неоднозначно потрактовано події у відділі літератури на початку 70-х рр., з якими пов’язане звільнення з посади

завідувача С. Щурата, усунення з роботи кількох працівників і врешті – ліквідація цієї структурної одиниці Інституту. Зазвичай мовиться як про головну причину – невміле, примітивне вирішення конфлікту зі старшим науковим співробітником відділу М. Гурладі. Вона прийшла з посади вузівського викладача російської літератури Львівського педагогічного інституту, а після його об'єднання і перенесення на початку 60-х рр. до Дрогобича, – деякий час працювала в цьому останньому. Особа амбітна і з великою підтримкою в партійних органах, відповідальним працівником яких (Львівського обкому) був її чоловік.

У нас не було сумніву, що до відділу вона була спеціально інкорпорована – для “підсилення”. Як науковець не відзначалася нічим помітним, займалася поточною критикою – здебільшого рецензуванням творів львівських літераторів. Була прийнята до Спілки письменників України, мала широкі видавничі преференції у Львові. Деякий час поводилася у відділі досить спокійно, але коли почалися обговорення її виконаних планових робіт, звична у відділі вимогливість і критика сприймалася нею насторожено, болісно. Надто – коли в 1970 р. підійшло чергове переобрання її на новий строк праці на посаді старшого наукового співробітника, а вона за майже десятилітнє перебування на цій посаді не змогла представити нічого зі свого доробку, що годилося б для академічного видавництва. Справді, видала в Києві в 1962 і 1968 рр. названі вище книжки, але це були в кращому разі есеїстичні, науково-популярні, а не наукові праці. До того ж, брала за них гонорари, чого не мала робити, оскільки тематично і матеріалом ці публікації були пов'язані з її плановими завданнями в Інституті, за які їй видавалася зарплатня.

Цей казус викликав серйозну критичну розмову на відділі і претензії в дирекції та партійній організації Інституту. Закиди науковцеві такого характеру вважалися в той час надто поважними. Гурладі не мала чим їх спростувати, тому сама чи за чиєюсь намовою обрала для захисту політичне озвучення цього конфлікту – потрактувала критику на свою адресу як нападки ідейних супротивників.

Такі акценти зазвучали, зокрема в її реляціях в різні інстанції партійних органів, коли на відділі було сказано, що вона не відповідає займаній посаді і прийнято рішення не рекомендувати її на новий строк.

Треба зазначити, що С. Щурат реалістично бачив і оцінював цю ситуацію, у розмовах з нами запевняв, що рішення про звільнення М. Гурладі нічим добрим для відділу не закінчиться. Був переконаний, що високі покровителі не залишать її без захисту, а тому вважав за краще її не рухати. Але до цього мудрого і розважливого судження не дослухалися.

Особливо наполягав на усуненні М. Гурладі тодішній директор Інституту Мирослав Олексюк. Пам'ятаю, що він викликав кожного з працівників відділу до себе в кабінет і рішуче переконував, що це треба зробити. Головно з його подачі і вчена рада Інституту більшістю голосів підтвердила рішення відділу.

І досі не можу зрозуміти, чи це була недалекоглядність директора – також, до речі, ставленика і фаворита обкому партії, чи це була його свідома участь у тій грі, яку вже тоді затіяли вище, щоб при тій зручній нагоді розправитися з відділом – одним з найпотужніших і найперспективніших наукових підрозділів інституту та заодно провести чергову кадрову “чистку” в установі. У своїх заявах М. Гурладі потрактувала рішення відділу і вченої ради як розправу над нею ворожих антирадянських елементів, що діють і мають вплив в Інституті. Наводила цілий список працівників Інституту,

які свого часу були репресовані, чимось “прогрішилися” супроти радянської влади, виявляють несумісні з комуністичною ідеологією думки і настрої.

Пам’ятаю одну з таких реляцій, що повернулася з Києва до Львівського обкому з резолюцією високого функціонера ЦК компартії України і була передана в партбюро Інституту для ознайомлення, показав мені її під великим секретом тодішній вчений секретар Сергій Ступницький. У ній значилися імена Г. Нудьги, С. Щурата, М. Вальо, С. Трофимука, Р. Кирчіва та деяких науковців з інших відділів. Вражало, що в інформації про компромат кожного поряд з даними, почерпнутими з досьє спецслужб, фігурувало і чимало вигадок, довірливих домислів, пущених у свій час в обіг. Скажімо, щодо мене, то, крім формулювання наказу про виключення в 1949 р. з Дрогобицького учительського інституту (“за прояв українського буржуазного націоналіста”), приплутувалася й агітація проти вступу в комсомол, залякування товаришів. С. Трофимуку інкримінувалися намагання реабілітувати ворожих до радянської влади письменників, націоналістичні висловлювання тощо.

Потягнулися з перевітками різні комісії. З’явилася спеціальна постанова Львівського обкому КПУ, в якій констатувалися “істотні хиби” й “ідеологічні упущення” в роботі Інституту та названа група його науковців, які в минулому притягалися до відповідальності “за антирадянську діяльність”. Не забарилися й відповідні “орґвисновки”. Переформовано і змінено особовий склад ученої ради Інституту, звільнено з завідування відділом С. Щурата, відкрився розгляд особових справ звинувачених працівників, у тому числі й по партійній лінії, посипалися догани.

Наді мною нависло виключення з партії, якого наполегливо домагався тодішній голова партійної комісії Львівського обкому Закрой. Тоді я мав нагоду пізнати справжнє тортування на засіданні райкомівської партійної комісії, стиль роботи і ставлення до людини, якої, мабуть, не відрізнялися від середньовічної інквізиції. Захистили від розправи партійна організація Інституту, підтримана секретарями з ідеології Червоноармійського райкому Фільварочним і Львівського обкому К. Пирожакком. Обійшлося доганою, але каральні санкції на цьому не припинилися.

На посаду завідувача відділу призначено доцента Федора Неборячка, який довгий час керував кафедрою української літератури Львівського університету і був там секретарем парткому. Під час спільної подорожі на славистичну конференцію у Вінниці восени 1971 р. він розповів мені, що прийняти цю посаду його “вмовили” у відділі науки Львівського обкому партії, щоб, мовляв, урятувати відділ літератури. Тоді він привів до відділу своїх молодих підопічних з університету, згодом відомих літературознавців, тепер професорів Тараса Салигу і Богдану Крису.

Ф. Неборячок досить швидко зорієнтувався, що “врятувати” відділ йому не вдасться, і щоб не бути учасником розправи, яка насувалася, він не забарився виїхати зі Львова до Полтави на вакансію завідувача кафедри української літератури педагогічного інституту. Керівником відділу літератури Інституту суспільних наук стала М. Гурладі, але також не на довго, бо в 1973 р. відділ перестав існувати. Того ж року вона “преміювана” гідністю доктора філологічних наук.

А перед тим, наприкінці вересня 1972 р., у руслі всеукраїнських репресивних акцій влади проти дисидентського руху звільнено з роботи у відділі літератури С. Щурата, М. Вальо і Р. Кирчіва. Г. Нудьгу поки що не рухали, оскільки на початку наступного року йому виповнювалося 60 – літній пенсійний вік, і якийсь там параграф не дозволяв усувати в такій ситуації з роботи. С. Трофимук, пройшовши

“баню” партійного “очищення”, залишився в Інституті завдяки участі в радянському партизанському русі на Волині в час Другої світової війни.

Наполегливі захисні дії, численні заяви в різні інстанції допомогли мені поновитися на науковій роботі. Але не в Інституті суспільних наук, а в Музеї етнографії і художнього промислу, який мав статус академічної наукової установи. До речі, коли я домагався, щоб мене повернули в Інститут суспільних наук, голова комісії ЦК компартії України, яка займалася у Львові справами звільнених з роботи науковців, сказав, що цього зробити не можуть, оскільки відділ літератури буде ліквідований. Отож, доля відділу вже тоді, восени 1972 р., була вирішена.

М. Вальо прийняли на роботу у відділі бібліографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН УРСР. Найбільше в цій ситуації потерпів С. Щурат. Навесні 1971 р. він успішно захистив докторську дисертацію “Бориславський цикл художньої прози Івана Франка”. Але то був час, коли вже повним ходом закрутилися описані події. Він був усунений від завідування, М. Гурладі звідкись витягнула його епізодичні виступи у пресі періоду німецької окупації, звинуватила в потуранні ідеологічно хибним тенденціям у науковій роботі відділу тощо. Це, вочевидь, завадило дальшому проходженню його докторської справи у Вищій атестаційній комісії в Москві, спричинило затримку з затвердженням. Але перед звільненням з роботи у вересні 1972 р. він уже мав ВАК-івське підтвердження докторського ступеня, який, окрім морального, вже не приніс йому жодного іншого задоволення. Усунення з Інституту відбулося під виглядом виходу на пенсію.

Сповнений сил, творчих планів і бажання працювати 62-літній високо ерудований і кваліфікований гуманітарій змушений був перейти на домашню екзистенцію при мізерній тоді пенсійній оплаті. Заробіток дружини-педагога – також невеликий, так що й матеріально стало сутожно. Він не жалівся, але дуже гірко було спостерігати переживання цієї доброї і високодостоїнної людини. Якось я сказав, що варто було б йому звернутися до керівництва Академії і до партійних органів (як членові партії) з клопотанням про можливість продовжувати наукову працю. Але він категорично відповів, що ніколи нікого не буде про це просити. І з гіркотою додав: багато з тих, хто міг би допомогти, не раз сиділи за оцим столом (показуючи на гостинний стіл у вітальні його помешкання), але тепер вони мене не знають.

Зайнявся упорядкуванням чималої домашньої бібліотеки і батьківського архіву, частину якого передав Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка АН України. Якось вдалося намовити його написати короткі, але вельми цікаві спогади “Слово про батька. Спогади” (“Жовтень”, 1988, № 4) і “Дещо з мого життєвого шляху” у книжці дружини Олександри Гургули-Щурат “Два крила” (Львів, 1996, с. 5-62), підготовленій і виданій дочкою вченого Василюною Щурат-Глухою. Це гарні причинки до нашої не надто багатой літературної мемуаристики. Але болючих справ у відділі літератури тут автор не заторкував.

Уже в час горбачовської “Перебудови”, я звернувся до тодішнього першого секретаря Львівського обкому партії Я. Погребняка з заявою, датованою 2 серпня 1988 р., в якій порушувалося питання про перегляд справи несправедливої ліквідації відділу літератури в Інституті суспільних наук та виправлення заподіяної його науковим працівникам моральної кривди і шкоди. У заяві (цитую за збереженою в мене машинописною копією) зазначалося: “Як громадянин і комуніст, не можу не сказати, що цих науковців, праця яких була насильно перервана в інституті, я добре

знаю, особливо на основі майже півторадесятилітнього спільного місця роботи, і можу характеризувати їх виключно позитивно. Це відомі і заслужені вчені: доктор філологічних наук Щурат С. В., кандидат філологічних наук, письменник, автор багатьох унікальних праць Нудьга Г. А., кандидат філологічних наук, дослідниця-літературознавець Вальо М. А. Незавидна доля й інших працівників ліквідованого відділу літератури (одного з найсильніших і найпродуктивніших в Інституті суспільних наук), які змушені були піти з установи або перекваліфікуватися в інших її підрозділах. Добре підготовлені, висококваліфіковані і компетентні, вони могли багато зробити для розвитку українського літературознавства, до речі, однієї з найбільш заниклых і відсталих нині галузей гуманітарної науки у Львові.

Справедливість вимагає також, щоб до належної громадянської та партійної відповідальності була притягнута і головний інспіратор усієї цієї афери науковий співробітник Інституту суспільних наук, доктор філології Гурладі М. С. – за свідомі злочинні інкримінації і наклепи, за вчинену моральну і матеріальну кривду багатьом людям і заподіяну шкоду науці”.

Коли через якийсь час я поцікавився реакцією на цю заяву, мені відповіли у відділі науки Львівського обкому, що тов. Михайло Брик, який у той час був уже директором Інституту суспільних наук і який добре знав події початку 70-х, оскільки був задіяний у їхньому перебігу як заступник і завідувач відділу науки обкому, сказав, що немає рації і потреби переглядати цю справу. На мою репліку, що моя заява адресована не тов. Брику, а першому секретареві обкому, відповіли, що в обласному комітеті партії цілком поділяють таку позицію.

На цьому й поставлено крапку.

* * *

Роки праці у відділі літератури і взагалі в Інституті суспільних наук для мене глибоко пам’ятні і надзвичайно значущі. Перекоаний, що так скаже кожен з тих, хто проходив у ті роки науковий вишкіл у цьому Інституті. Це справжня Альма-матер мого наукового становлення і духовного громадянського визрівання. Тут я побачив, що і в умовах тоталітарної системи, яка виїдала в людині душу і нівечила талант, можна зберегти в собі Людину, Гідність і здатність робити щось потрібне і важливе. Так, наступаючи собі на горло, всі ми – хто більше, а хто менше – змушені були платити данину цій системі. Водночас переважна більшість людей в Інституті, яких я бачив і знав, наполегливо шукала можливості реалізувати себе в чомусь науково продуктивному, корисному – навіть тоді, коли виконувалися роботи на замовлення і зобов’язання зверху, скажімо, монографія “Торжество історичної справедливості” і том “Львівська область” “Історії міст і сіл РСР”.

Я не поділяю дуже завуженого погляду, що біда, яка стряслася над відділом на початку 70-х рр., була спричинена конфліктом з фавориткою властей і її доносами. Аналіз складових цього дійства і тоді, і, тим більше, з відстані часу переконує, що справа була куди складнішою. Відділ робив багато такого, що не зовсім подобалося “владі імушим”. А найголовніше, що його ядро складала група авторитетних вчених, яким з правовірного ідеологічного погляду не довіряли і які були невігідними для ручного керування.

До цього зовсім не надавався Г. Нудьга, він займав надто тверду громадянську і наукову позицію. С. Щурат категорично відмовився від пропозиції виступити літе-

ратурознавчим експертом на судовій розправі над дисидентами. Я був присутній у його кабінеті, коли подзвонив телефон і він різко відповів: “Я застарий, щоб писати дурниці!” Поклавши слухавку, пояснив, що пропонували з газети написати “чергову агітку”. На мою заувагу, що так не можна відповідати, оскільки все це фіксується і передається у відповідні інстанції, сказав: “Вони повинні знати, що вчений все-таки не “Mädchen für alles” (дівчина для всього – *Р. К.*)”.

Про такі настрої, судження, висловлювання у відділі, а також неблаговидні з погляду режиму біографії непоодиноких його працівників знали і пам’ятали. Мені витикали не тільки перипетії зі студентського часу, але й позитивну оцінку на обговоренні репертуарної колегії та в рецензії для газети вистави за п’єсою О. Корнієнка “Сусіди” у Львівському драматичному театрі ім. М. Заньковецької (1959), успіх якої у широкого глядача налякав владу, і вистава як ідейно порочна була заборонена³.

Серйозні застереження мали в партійних органах виступи і публікації С. Трофимука та непоодиноких інших науковців відділу. І сама спроба усунути ставленицю цих органів з установи дала підстави розцінити її як вияв спротиву, непокори.

Словом, відділ літератури був у влади не на доброму рахунку, був для неї певною проблемою. Не сталося б конфлікту з М. Гурладі, напевно, було би змодельовано щось інше як привід для вирішення цієї проблеми. Надто вже очевидним є, що звичайний виробничий епізод – констатацію професійної невідповідності займаній науковій посаді – потрактовано так неадекватно і розіграно владними чинниками так масштабно.

У той час, коли я мав нагоду спостерігати відділ літератури зблизька, це була напевно унікальна науково-дослідна літературознавча структура не тільки на львівському ґрунті, але й у всеукраїнських вимірах. Вона мала своє міцне й авторитетне наукове ядро, яке через особистості М. Возняка, С. Щурата, М. Деркач, Г. Нудьги та науковців молодшого покоління їхньої школи регенерувало і певною мірою продовжило в нових умовах філологічну традицію І. Франка й Наукового товариства ім. Шевченка. Ця традиція постулювала пріоритет наукової фактології і методології. Ідеологічні доктрини хоч і декларувалися в силу обставин, але явно були не на першому місці.

Культивований у відділі напрям досліджень “до джерел” мав підтримку в науковій молоді, вже фіксувався певними дослідницькими здобутками й обіцяв подальші продуктивні результати для української національної науки. Цього небажаного з погляду офіційного політичного курсу також не могли не помітити пильні стражі тоталітарної системи.

Накреслений тут великий позитив винесеної з молодих років візії відділу літератури і його людей, вочевидь, не позбавлений певного суб’єктивізму. Проте і з віддалі часу та пізнішого досвіду автора в основних своїх рисах він залишається незмінним.

2013 р.

³ Докладніше про це див.: *Кирчів Р.* Епізод з колишнього театрального життя Львова / *Р. Кирчів* // *Дзвін.* – 2012. – № 9. – С. 94–96.